

Giovanni Reale Zgodovina antične filozofije

Ljubljana: Studia
Humanitatis, 2002

I.

“Naj si sodobni človek ne domišlja, da je sedaj, po Marxu in po Freudu, dokončno pustil za seboj klasično razumevanje filozofije (...): če namreč ne bo strogo iskal zavetja v ozkih področjih empiričnih ved, če se ne bo omejil izključno na politično dejavnost ali če se ne bo popolnoma prepustil bivanjski tesnobi in bo vendarle tvegal kakšno meta-sektorialno in meta-empirično izjavo, se bo znašel (...) - vede ali ne vede - sredi kategorij, ki izhajajo (skozi neposredno izročilo ali pa skozi posredno, dialektično preoblikovanje in kontraponiranje) iz (...) klasične filozofije. Zato pa ni norost samo misliti, da se filozofiranju lahko odpovemo, saj filozofiji ne moremo ubežati, pač pa je prav tako norost, misliti, da se lahko pri filozofiranju omejimo na sedanjost. Sedanjosti namreč ni mogoče razumeti brez preteklosti, iz katere se poraja. Za sedanjost ne moremo niti reči, da je zares aktualna, temveč, da je taka le navidezno: saj aktualen ni trenutek, ki beži, pač pa je aktualno to, kar vztraja onkraj trenutka. Skratka, zares aktualna je samo večnost.”

Tako zvenijo sklepne besede drugega, Platonovi in Aristotelovi misli posvečenega in

verjetno najpomembnejšega izmed petih delov Realejeve *Zgodovine antične filozofije*, ki jo dobivamo v branje in premislek tudi v slovenskem prevodu. Zvenijo na način, katerega sodobno slovensko uho ni najbolj vajeno. V njih ni najmanjšega sledu postmodernega relativizma, skepticizma in jezikovnega virtuoizma. V njih odzveneva le enostavna, jasna in mirna zavest večne vrednosti klasične metafizike.

Moč in posebnost tega monumentalnega uvoda v študij antične filozofije izvira verjetno ravno iz tega, da je napisan iz te in v tej zavesti. Gre za pogled na antično metafiziko, ki neče mehčati njene pojmovne siovitosti, razvidnosti njenih uvidov in konkluzivnosti njenih zaključkov. Ne gre za prikaz velike grško-rimske misli, ki bi slednjo skušal razpustiti v kategorijah sodobnega vehementno antimetafizičnega diskurza, ki hegemonsko obvladuje naš miselni in javni prostor. Gre skratka za prikaz izvirne antične metafizike, ki je sam brezkompromisno metafizičen: zanima ga le jasnost, enostavnost, preglednost in konkluzivnost prikaza.

Človek, ki se sprehaja po Realejevem pregledu antične filozofije, se počuti, kot da bi se sončil v žarkih latinske *claritas*, katere dedič Reale nedvomno je. Pedagoška domišljenost tega dela, prefinjena preprostost njegovih izrazov in prikazov, zgovornost izbranih citatov

približuje njen diskurz genialni enostavnosti in sporočilnosti Platonovih dialogov. Človek iz začetka 21. stoletja, ki je do konca sit namernega kompliciranja v sodobnem filozofskem žargonu, lahko v svoji lakoti po jasnosti najde končno v njenih petih zvezkih zanj primerno dušno pašo.

Vendar očarljiva, bralcu prijazna prosojnost tega dela, ki se ob sklepih posameznih poglavij zgosti v lapidarnih sintezah, ni njena edina odlika. Iz nje izvira njena globlja kvaliteta. Realejevo delo namreč na nesluten način *preobraža* naše razumevanje antične misli.

II.

Spremembe v razumevanju antične misli niso in ne morejo biti za nas samo slučajne spremembe, ki bi nas zadevale od zunaj. Zadevajo nas lahko le bistveno, saj zadevajo na temeljni ravni naše evropsko (in slovensko) samorazumevanje. Kot je sam Reale dejal v svojem predavanju o duhovnih temeljih Evrope, ki ga je ob izidu svojega dela v slovenskem prevodu imel 28. oktobra 2005 na SAZU, si Evrope ni mogoče konsistentno zamisliti, če jo želimo določiti na ravni geografije ali politike. Evropa je meta-geografski pojav (njene meje je težko določiti, saj so premične) in meta-politični pojav (saj nikoli Evropa ni bila politična celota, razen mogoče v času Svetega rimskega cesarstva), ker je Evropa strogo vzeto duhovni

pojav. Tvorijo pa ga tri konstituenti: 1) grško-rimska kultura, 2) krščansko sporočilo in 3) novoveška tehno-znanstvena revolucija. Izvorna (kronološko gledano) je tu zlasti grška kultura, ki pa je v filozofiji našla svojo zaključeno duhovno sistematizacijo. Filozofija, zlasti v svoji klasični, grški obliki predstavlja torej "*izvorni fenomen duhovne Evrope*", kakor je za Husserlom ponovil Reale v omenjenem predavanju. V grški filozofiji, zlasti v metafiziki, se namreč začenja tista oblika zavesti, ki tako bistveno razlikuje evropsko kulturo od vseh ostalih in ji daje svetovnozgodovinski pečat.

V tem smislu je takoj jasno, zakaj sprememba pogleda na antično filozofijo spreminja naše (evropsko, slovensko) samorazumevanje v svojem najbolj izvornem duhovnem temelju. Preobraža način, kako naj v temelju gledamo na sebe. Zato ni čudno, če vsi bistveni premiki v duhovni zgodovini Evrope nastopajo hkrati s spremembo pogleda na antično filozofijo. Ali bi si namreč lahko zamislili razcvet srednjeveške kulture brez ponovnega prevzema Aristotelovih spisov iz arabskega sveta? Ali bi se denimo univerzitetna kultura, tako bistvena za današnji čas, lahko razvila mimo spoštovanja, ki ga jo je med sholastiki uživala na novo odkrita Filozofova miselna sistematika? Ali pa bi si morda lahko zamišljali nastop novega veka brez ponovnega ovred-

notenja Platonove filozofije? Ali bi Descartes lahko tako vehementno zavrnil poznosholastični aristotelizem, če ga ne bi pri tem podpirala renesančna oživitev platonizma?

III.

Začetki vekov evropske zgodovine se torej vselej začnajo s prenovljenim in prenavljajočim povratkom k grškemu filozofskemu viru. Od tod njegova epohalna vrednost, pred katero ne moremo ostajati ravnodušni. Ključna novost Realejevega prikaza izvorne evropske misli pa je v tem, da nam omogoča izjemno jasno določitev njenih najbolj bistvenih imanentnih premikov in razmerij, in sicer zlasti enega, ki je nadvse temeljen: premika od Platonove k Aristotelovi misli ter razlike med njima.

Realejev pregled antične filozofije temelji namreč na novi interpretaciji Platonove misli, ki je nastala znotraj t. i. tübingenško-milanske šole, katere glavni nosilci so Hans Krämer, Konrad Gaiser in sam Giovanni Reale. Ta interpretacija temelji na ovrednotenju Platonovih *nenapisanih nauk*. Kakor razlaga naš avtor v prevedenem delu, je do sedaj utečena interpretacija Platonove misli temeljila na Platonovi *pisani besedi*. Teoretsko osnovo za tako branje je položil v začetku 19. stoletja Schleiermacher v svoji znameniti *Einleitung* k prevodom Platonovih spisov. Vendar je takšen interpretativni

poudarek na pisani besedi v nasprotju s samo *Platonovo črko*, kajti na več mestih (npr. v *Fajdroso* in v *VII. pismu*) nas opozarja, da svojih *najpomembnejših nauk* ni prepustil zapisu, pač pa jih je posredoval zgolj ustno svojim, na primeren način vpeljanim učencem. Teoretsko ozadje te Platonove odločitve je seveda sokratska določitev odnosov med filozofijo, govorom in pisavo.

Realejeva interpretacija celotne Platonove misli torej temelji (v skladu z odkritji tübingenško-milanske šole) na naukih, ki jih Platon ni zaupal pisani besedi. Ti nauki so prišli do nas preko pisnih pričevanj Platonovih učencev (zelo pomembna so tukaj zlasti Aristotelova pričevanja), ki so poslušali Platona v Akademiji. Interpretativni doprinos teh nauk je, da nam omogočajo bolje razumeti Platonov nauk o samem *arché*, o Temelju in Izvoru vsega, kar je. Te najbolj *temeljne* misli nam namreč Platon ne razloži v svojih spisih. Zaupal pa jo je živi, govornici besedi, ki je, po Realejevi interpretaciji, odstrla Izvor kot *bipolarnost* ali soizvornost *absolutnega Enega in nedoločenega Dvojstva*. O tem razumevanju Izvora, ki deloma spominja na pitagorejstvo, je v Platonovi pisani misli le malo sledov. Vendar nam ravno ta pojmovnost daje vedeti, da se je Platon zavedal problema, ki zadeva razumevanje Izvora vsega bivajočega, kot problema izhajaja-

nja *mnoštva* vsega bivajočega iz *enega* Počela. *Kako naj namreč iz Enega izide mnoštvo, če je Eno absolutno Eno in torej absolutno enovito?* Ta problem Reale označi kot glavni metafizični problem grške misli (str. 76 sl.). Platon, ki je bil sicer nagnjen k razumevanju Izvora kot *absolutno Enega* (kakor je potem pokazalo celotno novoplatonsko izročilo), je bil prisiljen priznati določeno obliko mnoštva že v samem Izvoru vsega, saj bi drugače ne bilo jasno, *iz česa je nastalo mnoštvo bivajočega*. To mnoštvo, ki mora torej biti soizvorno z absolutnim Enim, označi Platon z izrazom *nedoločeno Dvojstvo*.

Ta ključni Platonov nauk o Izvoru nam po eni strani pokaže nov način, kako naj razumemo celoto njegove misli, obenem pa nam pojasni temeljni premik, ki nas popelje od Platonove misli k Aristotelovi. Če moramo namreč po Platonu misliti Izvor kot soizvornost absolutne Enovitosti in mnoštva, potem se postavlja vprašanje, *kako* naj to soizvornost sploh mislimo. Tukaj tudi Realejeve, Platonu zelo naklonjene rešitve v smislu nekakšne bipolarnosti puščajo bralca v pojmovni nepotešenosti in nejasnosti. Zadovolji nas šele Aristotelova rešitev tega problema, ki postavi za Izvor Boga v smislu absolutne Refleksije, Boga razumljenega kot Mišljenje Mišljenja. Samo v Mišljenju Mišljenja, ki je kot Mišljenje *absolutno enovito*, a obenem

razprto v *dvojstvo* mislečega Mišljenja in mišljenega Mišljenja, lahko mislimo soizvornost absolutno Enega in mnoštva, ter tako razrešimo problem Izvora. Takšnega Izvora in takšnega Boga pa, kot večkrat podčrta Reale, Platon ne pozna.

Skratka, šele s tem, ko nam Reale pokaže, da je temeljno vprašanje, ki vzgiblje grško metafiziko, vprašanje razmerja med Enim in mnoštvom na ravni Izvora, nam postane jasna bistvena razlika med Platonom in Aristotelom. Gre, kot vidimo, za razliko, ki ne pomeni popolnega preloma, pač pa prej nadaljnji razvoj in kontinuiteto. Pred Realejem se je (še posebej pod vplivov Jaegerjeve interpretacije) razlika med dvema gigantom antične misli razlagala v glavnem izhajajoč iz Aristotelovega zavračanja Platonovega nauka o idejah, ki pa je po Realeju drugotnega pomena, saj postane razumljivo šele, ko uvidimo razliko na veliko bolj temeljni ravni razumevanja Izvora ali - kot jo imenuje Reale - *protološki* ravni. S tem v zvezi gre omeniti tudi Realejevo obuditev razlikovanja med Platonovim henološkim in Aristotelovim ontološkim razumevanjem Izvora, ki se navezuje na razumevanje, ki ga je v renesansi že razvil Pico della Mirandola v svojem *De ente et uno*.

Na osnovi tako temeljito pridobljenega pogleda na osnovno distinkcijo med Platonovo in Aristotelovo mislijo

uspe našemu avtorju izrisati še druge, prav tako prepričljive opredelitve ostalih antičnih avtorjev. Zlasti so dobro izrisani pitagorejci, sofisti, helenistične šole ter misel Filona Aleksandrijskega in Plotina. Vendar tudi v tem pregledu čutimo, da se glavne stvari v antični filozofiji vendarle zgodijo znotraj odnosa Platon-Aristotel: ostalo nekako sledi iz njega.

IV.

Realejeva vizija antične filozofije je kljub jasnemu uvidu, da Aristotel v nakazanem smislu dopolnjuje Platona, močno zaznamovana z globoko naklonjenostjo Platonovi misli. V Platonovem odkritju nadčutnega sveta ali "*druge plovbe*", kakor sam z metaforo označi obrat k idealnim vsebinam, vidi Reale nosilni steber antične filozofije (in evropskega duha nasploh). Sama filozofija naj bi se namreč po njegovi interpretaciji razvila iz orfskih misterijev, torej iz tiste pesniško-mistične tradicije, ki se je sklicevala na mitičnega pesnika Orfeja in ki je močno naglašala obrat k notranjemu, duhovnemu, nadčutnemu nasproti bolj pozunanjeni grški javni (homerski) religiji. Ta poudarek na nadčutnem naj bi med predsokratiki dalje razvijali zlasti pitagorejci s svojim nadčutnim pojmovanjem Izvora kot Števila. To fundamentalno razvojno linijo sta seveda nadaljevala in bistveno razvila Sokrat in Platon ter v nakazanem smi-

slu tudi Aristotel. Sledi obdobje obrata k teoretskemu materializmu v času helenističnih filozofij stoikov, skeptikov in epikurejcev, ki pa ga Reale ovrednoti obenem kot obrat od teoretske filozofije k filozofiji življenja, od poudarka na modrosti (*sophía*) k poudarku na preudarnosti (*phrónesis*). Poudarek na nadčutnem zopet oživi judovski platonik Filon Aleksandrijski, ki odigrava zelo pomembno vlogo v Realejevem prikazu, ker naj bi ta filozof že razprl problemsko polje odnosa med vero in razumom, znotraj katerega se bo kasneje gibala srednjeveška filozofija. Po Filonu pa seveda baklo nadčutnega prevzame Plotin, ki obenem s svojim novoplatonizmom sklene obdobje antične filozofije.

Zanimivo je, da tako platonistično poudarjena zgodovina antične filozofije prihaja od človeka (r. 1931), ki se je oblikoval na milanski Katoliški univerzi Srca Jezusovega v času, ko je le-ta še bila eden najbolj živih centrov neotomističnih študij v Evropi. Gre za univerzo, na kateri so poučevali misleci, kot so Francesco Olgiati, Amato Masnovi, Gustavo Bontadini in Sofia Vanni Rovighi. Realejeva platonsko usmerjena misel raste skratka iz izrazito aristotelsko-tomistično usmerjenega študijskega konteksta. Vendar je za milansko neosholastiko značilen določen racionalizem (zlasti pri Masnovu), ki se je že pri Bon-

tandinijevem učencu Emanuelu Severinu iztekel naravnost v strogi parmenidovski panteizem in panlogizem, ki z aristotelizmom nima več nobene povezave. Če upoštevamo to potezo milanske neotomistične šole, nam postane nekoliko bolj jasno, kako jo je lahko Reale spremenil v enega najpomembnejših evropskih središč proučevanja platonizma.

Potem ko je leta 1972 postal redni profesor na Katoliški univerzi, je namreč v njenem kontekstu ustanovil *Center za raziskovanje metafizike*, ki predstavlja nedeljivo celoto z že omenjenim tübingenskim krogom proučevanja Platonove misli. Med publikacijami tega centra izstopajo zlasti Realejeva dela, med katerimi velja zlasti izpostaviti delo *Per una nuova interpretazione di Platone* (Milan 1987, zadnja izdaja 2003), v katerem poda omenjeno novo razumevanje Platonove misli v luči njegovih nezapisanih nauk. Prav tako pomembno je delo *Il concetto della filosofia prima e l'unità della metafisica di Aristotele* (Milan 1961, zadnja izdaja 1994) ter *Uvod* k prevodu Aristotelove *Metafizike* (Milan 1993), kjer Reale prikaže nakazano razmerje kontinuitete in razvoja med Platonom in Aristotelom. Med pomembnejšimi publikacijami so tudi prevodi temeljnih filozofskih del antike (a ne samo antike) z izvirnim besedilom ob strani in tehtno spremno študijo, ki so do pred kratkim

pod Realejevim vodstvom izhajali pri založbi Rusconi, zadnja leta pa izhajajo pri založbi Bompiani. Zajeta so vsa dela Platona, večina del Aristotela, pomembnejša dela sv. Avgušтина, Filona, Epikteta, Prokla, Porfirija, Parmenida, Seneka, Abelarda, Suarezja, sv. Tomaža itn. Nekakšen povzetek in sinteza teh publikacij pa predstavlja ravnokar prevedena *Zgodovina antične filozofije*. Še širšo sintezo Realejevega pogleda na celotno zgodovino filozofije pa najdemo v obsežnem, a zelo priljubljenem delu *Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi* (trije zvezki), ki ga je Reale skupaj z Dariom Antiserijem spisal kot učbenik za gimnazijski pouk filozofije na italijanskih šolah.

V.

Značilna za Realejev prikaz zgodovine antične misli je torej platonska orientacija, ki pa ne more skriti svoje zaznamovanosti z neosholastičnim idealom *philosophiae perennis*, o kateri zgovorno priča že uvodni citat. Jasnost sholastičnega miselnega sloga je zagotovo na delu v jasnosti in prodornosti Realejevega prikaza antične filozofije in tvori nekakšno skrito, a zelo učinkovito dediščino z nadvse pozitivnim izidom. Vendar ravno Realejeva nagnjenost k platonističnemu intelektualizmu onemogoča prikazu, da bi bolj izpostavil eksistencialno vrednost antične misli. Eksistencialno razsežnost

Platonove, zlasti pa Aristotelove misli je sodobna hermenevtična filozofija (zlasti v Heideggerjevem in Gadamerjevem opusu) znala zelo prepričljivo prikazati. V eksistencialni razsežnosti Aristotelove ontologije in etike gre namreč tudi iskati eno izmed temeljnih razlik med Platonom in Aristotelom. Vendar Reale teh poudarkov ne izpostavi. Omeni le eksistencialno-filozofski poudarek pri helenističnih filozofskih šolah, ne pa pri velikih dveh tvorcih evropske metafizike. Ni čudno, da platonika Realeja ne zanima eksistencialni naboj Aristotelove misli, ki ga je znal Heidegger tako mojstrsko razpreti v svojih predavanjih iz časa tik pred zasnovo *Biti in časa*. Zanima ga pač pretežno pojmovna, idejna plat antične misli. Za-

nimivo pa je, da ravno ta platonistično zasnovana zgodovina antične filozofije deluje (če jo natančno beremo) kot sijajen uvod v Aristotelovo misel. Saj, kot smo videli, Aristotel po Realeju dogradi in dopolni Platonovo temeljno misel o Izvoru vsega. Kot pove sam na več mestih Aristotel "*dovrši in izpopolni Platonovo drugo plovbo*" (str. 293) in je torej v njem "*nekaj več kot v Platonu*" (str. 291).

Vendar platonizem Realejevih spisov ni samo izraz osebne filozofske usmerjenosti avtorja. Je več kot to, saj očitno prihaja nasproti neki širši potrebi današnje evropske družbe. Njegovi spisi se prevajajo v več kot petnajst jezikov in to v več ponatisih. Osupljiv je tudi podatek, s katerim je avtor postregel na tiskovni konferenci, da sta po

neki statistiki najbolj prodajana filozofska avtorja v Evropi in Ameriki v zadnjem času ne Freud, Marx ali Lacan, pač pa Platon in sv. Avguštin. Sodobni svet je očitno sit postmodernega relativizma in si želi znova zadihati v območju jasnega, nadčutnega, idealnega in brezpogojnega. Želi se znova pustiti navdihniti od večno sveže misli antičnega, klasičnega sveta. Želi se vrniti k Izviru. Velika zasluga Realejeve *Zgodovine antične filozofije* pa je prav v tem, da s premišljeno enostavnostjo prikaza globine te misli pripomore k temu, da postane antična filozofija, ta temelj evropejstva, znova intelektualna in duhovna hrana duhovno in intelektualno izstradanemu postmodernemu človeku.

Ivo Kerže

*Tebi
ki veš,
kako črno-belim trenutkom vdahniti barve,
kako tišini podariti glas
in kako dotiku dodati ljubezen.*

Marijan Ivanuša,
Kako sem preplaval Kamnito reko
(samozaložba 2003)

Avtorica slikovnih del: Andreja Muha, rojena leta 1977 v Ljubljani. Absolventka slikarstva na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani.

Opravičilo: V prejšnji številki Tretjega dne je pri članku *Človek: Unikrat, pokopan pod te•o posnemanja* pomotoma izpadlo ime prevajalke Jasmine Arambašić. Njej in bralcem se opravičujem.

Lenart Rihar, odgovorni urednik